

Іван Ольховський
(Київ)

Погляд на інтерпретацію українсько-польської війни 1943–1944 рр. Г. Мотикою

Останнім часом у Польщі низка дослідників волинських подій під час минулої війни, яких ще донедавна вважали незаангажованими, все більше схиляється до позиції крайніх правих і так званих кресових середовищ. Наприклад, професор Гжегож Мотика, якого в Польщі називали найбільш «пробандерівським», у своїй книзі «Від волинської різанини до операції «Вісла», яка за фінансової підтримки Посольства Польщі в Україні нещодавно побачила світ у київському видавництві «Дух і Літера», описує події на Волині 1943–1944 рр., дотримуючися концепції геноциду. Він без аналізу посилається на не завжди достовірні дані з україноненависницького двотомника Владислава та Єви Семашків «*Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia w 1939–1945*» (Геноцид, вчинений українськими націоналістами проти польського населення Волині у 1939–1945 рр.) і повністю, навіть не мотивуючи, відкидає дані українських архівів, свідчення, зібрані низкою волинських краєзнавців, тому що вони заперечують цю концепцію.

Під час презентації своєї книги у столичній книгарні «Є» Гжегож Мотика зазначив, що свій обов'язок бачить лише в об'єктивному висвітленні історії. Однак факти свідчать, що це далеко не так.

Щоб не бути голослівним, проаналізуємо разом його аргументи, на підставі яких він робить висновок, що на Волині у 1943–1944 рр. ОУН і УПА вчинила геноцид над поляками.

Оскільки акти геноциду, за даними фахівців із цього питання, здійснюють державні органи [4], то, мабуть, треба сказати, хто був головним господарем у той час на Волині. ОУН і УПА? Професор Мотика на цьому моменті не загострює уваги. Але, зважаючи на його повідомлення, що в лютому 1943 р. III конференція ОУН-Б схвалила концепцію повстання проти німців і звільнення України від окупації до приходу Червоної армії [6], він чітко уявляє, чия влада тоді була на Волині.

Важливим моментом у здійсненні геноциду є підготовчий період – тривалий час ідеологічної обробки потенційних виконавців масового знищення певної групи людей. Таким підготовчим періодом Гжегож Мотика вважає передвоєнну й воєнну діяльність Організації українських націоналістів, яка полягала в поширенні ними програмової засади про «повне усунення всіх займанців з українських земель» під час національної революції, що мала перманентний характер [6]. Але, як відомо,

увесь цей час ОУН перебувала в підпіллі, зазнавала жорстоких репресій почергово від трьох окупаційних режимів – польського, радянського, німецького. Тож стверджувати, що виконавці були належним чином підготовлені до геноцидних акцій, не випадає. У березні 1943 р., згідно з Г. Мотикою, ОУН-Б розпочинає повстання проти німців наказом українським поліцаям залишити службу окупаційній владі і перейти до УПА [6]. Польський професор зазначає, що під час дезертирства поліцаї забирали зброю, набої, ліквідовували німецьке керівництво, випускали заарештованих із в'язниць, і, перебуваючи в УПА, нападали на «районні адміністративні центри та містечка, у яких німці влаштовували так звані опорні пункти», «на деякі каральні експедиції, скеровані проти українського цивільного населення». Однак незабаром з'ясувалося, за його словами, «що німці, замкнені в опорних пунктах, є важким для подолання ворогом», тому «бандерівське керівництво вирішило зосередитися переважно на польській людності, майже цілковито безборонній» [6]. Про що все це свідчить? ОУН-Б і УПА у березні 1943 року ідеологічно не підготували виконавців до масового знищення поляків на Волині. Вони відкрили зайвий для себе фронт. Для чого? Лише для того, щоб «польська людноість була майже цілковито безборонна»? Чи, може, були на те інші причини? Низка українських істориків, посилаючися на архівні дані, зазначає, що до антипольських акцій поляки на Волині співпрацювали таки з німецькою адміністрацією на шкоду українцям, передавали червоним партизанам списки українських націоналістів, від яких треба було очищувати українські села, а на Закерзонні влаштовували справжній терор проти мужів довір'я, в'їттів, учителів, священників і навіть простих селян [8]. Але все це Гжегож Мотика не вважає вагомою підставою для того, щоб починати антипольські збройні акції. Мовляв, і українці співпрацювали з німцям, і українці чинили терор проти поляків на Волині. Це так, але, на жаль, кожна терористична протипольська акція не клала край протиукраїнському терору. Це, на мою думку, було взаємне нагнітання ворожнечі, яке, зрештою, вилилося в масштабну антипольську акцію.

Відомо, що до обставин, які дають підстави кваліфікувати злочин геноцидом, належить беззахисність жертв та суттєва перевага однієї зі сторін конфлікту в силі й організованості. Чи насправді польська людноість у березні 1943 р. була, як каже Мотика, «майже цілковито безборонною», а бандерівська УПА мала суттєві переваги?

На 44-й сторінці своєї книги він зазначає: «В 1942 р. польське підпілля мало вже міцні структури. На Волині діяла автономна округа Армії Крайової (що прийшла на зміну ЗВЗ)» [7]. Польський дослідник самооборони на Волині Адам Перетяткович нарахував тут близько 300 польських самооборонних осередків (пляцувок). Ради справедливості треба зазначити, що не всі вони були сформовані до нападів і не всі одержали від німців зброю. Частина пляцувок буда слабкою. Низка з них розбіглася, навіть не вступивши у бій, деякі були знищені разом із мешканцями сіл та колоній. Але 129 пляцувок, за даними дослідника, проіснувало

до приходу радянських військ [2].

Якщо говорити про переваги Української постанської армії над польськими збройними формуваннями, то не варто забувати, що проти повстанців у лютому–березні 1943 р., окрім німців, вели війну загопи червоних партизанів, зокрема з'єднання Ковпака, із яким співпрацювали поляки [3]. У квітні 1943 р. проти повстанців розпочали каральні акції під німецьким керівництвом польські шуцмани, що замінили українських поліцаїв-дезертирів (за Г. Мотиною – до 2000 осіб), 202-й батальйон польської поліції (360 осіб), який прибув із Генерального губернаторства, і різні поліцейські підрозділи, у яких служили райхсдойчі з Великопольщі та Сілезії [3]. Кількості вояків УПА на початку антипольської акції Гжегож Мотика не називає, лише зазначає, що в період між 15 березня та 10 квітня 1943 р. з поліції дезертирувало близько п'яти тисяч осіб, багато з яких залишилося в партизанських загонах [3]. Як свідчить документ, знайдений у польовій сумці Кліма Савура (Дмитра Клячківського) на час переходу фронту (січень–лютий 1944 р.) УПА під його керівництвом налічувала 6920 осіб [3]. Історики стверджують, що приблизно таку кількість повстанські відділи мали і на середину 1943 р. Тут треба зазначити, що на початку 1944 року 27-ма Волинська дивізія піхоти, створена на базі загонів самооборони та польських шуцманів-дезертирів, складала також близько семи тисяч осіб [3].

Отже, якщо на початку антипольської акції на Волині УПА мала перевагу в особовому складі та в можливості мобілізації цивільного неозброєного населення, яке в п'ять разів перевищувало польське, то з розгортанням дій, вона зустрічала все рішучіший опір польської самооборони, яка у вересні 1943 р. перейняла ініціативу й утримувала її до березня 1944 р. Це я стверджую на підставі власних досліджень українсько-польського конфлікту на території Любомльського та Турійського районів [7]. У вересні 1943 р., як відомо, припинились організовані антипольські акції. Водночас польські пляцувки формують пересувні загопи, які починають винищувальні нальоти на українські села. Лічба українських жертв відтоді перевищує польські. Апогею польські так звані відплатні, упереджувальні, очищувальні та з метою демонстрування власної сили акції досягають у січні–лютому 1944 р., коли формується 27 Волинська дивізія Армії Крайової. Вона готує нібито антинімецьке повстання на Волині, а їй тут, бачте, розгортати бойові дії заважає українське населення. Зрозуміло, що ставиться мета – усунути його з оперативної території. Мені вдалося нарахувати близько сотні жертв таких очищувальних акцій у селі Ставки, 52 – у Свинарині, 47 – у Маковичах, 41 – у Купичеві, 40 – в Осекрові, 39 – у Вербичнові Другому, 26 – у Туропині, 23 – в Осі Турійського району, близько 100 – у Запіллі, 64 – у Штуні, 30 – у Радехові Любомльського району. Загалом у двох районах – понад 1600 загиблих від поляків українських селян. У Турійському районі поляки були причетними ще до кількох сотень смертей українців, оскільки вони допомагали німецьким карателям.

Свідчення про жорстоку розправу польської самооборони над дітьми, жінками,

стариками під час відплатних акцій, зібрані рівненським дослідником Олександром Денищуком й опубліковані 2003 р. у книзі «Злочини польських шовіністів на Волині» та луцьким істориком Іваном Пущуком – у серії книг «Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років», що побачили світ у 2008–2012 рр., Гжегож Мотика ігнорує без пояснення причин. Поза його увагою залишаються також дані українських архівів і навіть його колег-однодумців. Наприклад, професор Ігор Іллюшин, який написав післямову до вищеназваної книги Мотики, у низці своїх наукових розвідок розповідає про напад поляків-самооборонців із Гути Степанської (Рівненська область. – *І. О.*) разом із групою радянських партизанів із загону «Макса» на село Бутейки сьомого квітня 1943 р., де вбито кілька десятків українців [3]. У цьому ж місяці, за даними Олександра Денищука, банда поляків із сіл Левачі, Якубівка, Мочулянка (пляцувка самооборони. – *І. О.*) Березнівського району напала на село Більчаки, частину якого спалили і закатували 27 осіб, а нагробоване майно повезли до Мочулянки [1].

Розповідаючи про героїчну самооборону польського села Пшебраже Луцького повіту (тут, за книгами Семашків, я нарахував понад 30 самооборонних пляцувок, створених до нападів, в яких налічувалося від 12 до 130 осіб) Гжегож Мотика зазначає: «12 липня (1943 р. – *І. О.*) поляки ударили на Тростянець, розгромили в цьому поселенні підстаршинську школу УПА. Село почасти спалили, а його українським мешканцям наказали переселитися кудись подалі» [6]. Гадаю, допитливий читач, має право запитати «об'єктивного» професора: скільки ж курсантів було в підстаршинській школі? Хто ними командував? Яких втрат зазнали обидві сторони? У Гжегожа Мотики на ці запитання відповіді не знайдете. Чому? Тому що все це фантастика, за винятком того, що напад поляків на Тростянець справді був. Тільки не з метою знищення підстаршинської школи УПА, якої тут не було, а для того, щоб покарати мешканців села за те, що тут напередодні було вбито польського шуцмана, який хотів знайти їздового для перевезення партії масла із фільварку, що містився в колишній рільничій школі, до Ківерців. Акція була успішною: вбито 18 місцевих мешканців, відомих за прізвищами, та кілька жителів інших сіл. За довідкою місцевої сільради, тут загинуло 59 осіб. Решта людей розбіглися, хто куди. Їм не треба було «наказувати переселитися кудись подалі». Власних втрат пшебразька самооборона не зазнала. Усе це можна прочитати у вищеназваній серії книг Івана Пущука, присвяченій Ківерцівському району Волинської області [8]. Слід сказати, що подібні акції самооборонців Пшебража були частенькими. На них виходило нерідко по 200 озброєних вояків із 500. Відтак у Ківерцівському районі (а це лише частина колишнього Луцького повіту) пшебражці разом із такими ж самооборонцями із сусідніх пляцувок Рафалівки та Колошанки, за І. Пущуком, вбили та закатували близько 600 мирних українців. Найбільше постраждали села Омельне (62 особи), Клепачів (38), Гавчичі-Муравище (31), Домашів (30), Вінцентівка (25), Хопнів (20), Тростянець

(18-59), Озеро (17), Бодячів (17), Борохів (16), Котів (15), Яромель (14) [8]. Гжегож Мотика пише лише про напади на Омельне 5 червня та 2 жовтня 1943 р., де, за його даними, було вбито 10 українців, а також на Гавчичі і Журавичі, не повідомляючи про жертв з українського боку [8].

Хоча Гжегож Мотика заявляє, що для кваліфікації злочину геноцидом не має вирішального значення кількість жертв, проте сам вдається до різних способів, аби серед поляків їх було побільше, а серед українців – поменше. Так, у розділі «Хронологія та баланс жертв» він пише: «За даними Владислава та Єви Семашків в цьому регіоні (на Волині. – *І. О.*) загинули щонайменше 33 тисячі поляків, з-поміж яких відомі імена та прізвища 19 тисяч осіб (насправді, за даними Семашків, 18186 осіб – *І.О.*). Загальна кількість загиблих від рук українських націоналістів може коливатися там у діапазоні від 40 до навіть 60 тисяч осіб» [8]. Варто відзначити, що серед 33 тисяч загиблих у 1943 р. поляків, про яких пишуть Семашки, тисячі приписаних жертв, що можна довести, а припущення про 40–60 тисяч загиблих – із галузі історичної фантастики, яке ніхто ніколи не зможе перевірити.

Мені особисто довелося перевіряти кількість загиблих поляків у Турійському районі Волинської області, про які пишуть Семашки. Майже третина з них (1175 осіб) – це ймовірні жертви, про які часто немає підстав говорити. Так, за даними польських дослідників, у селі Синявці, мало б загинути 20 поляків [11]. Але там не проживав жоден. Семашки припускають загибель 30 поляків у селі Блаженику [11], однак там усі були попереджені про антипольську акцію і завчасно виїхали до міста Володимира-Волинського та в село Білін. Українсько-польську колонію Ясенівка, у якій більшість склали українці, Семашки зробили сут польською, у якій нібито загинули всі поляки (137 осіб) [11]. За підрахунками колишніх мешканців цієї колонії, там проживало максимум 40 поляків, а загинуло 13 відомих за прізвищами. Ще до одного фокусу вдалися Семашки з колонією, що мала подвійну назву Сорочин-Славікувка, у якій було близько 35 садиб, шістнадцять з яких належала українцям. Вони перетворили її на дві суто польські колонії Сорочин і Славікувку та припустили, що у першій могло загинути 100 поляків, а у другій – 140 [11]. Прізвища жертв колонії Славікувки, які називають польські дослідники, збігаються з прізвищами жертв Сорочина, які називають місцеві старожили. Родини Ліпертів та Роляків, які Семашки приписують до колонії Сорочин, за даними українських свідків, тут не проживали. Але навіть із ними кількість жертв Сорочина-Славікувки не перевищує 56 осіб. Припускати загибель тут ще 184 осіб немає ніяких підстав. Ні на село Перевали, ні на сусідню колонію Янівка нападу не було. Але Семашки припускають загибель тут 54 невідомих поляків [11]. Такі безпідставні припущення вони роблять, коли пишуть про колонію Вікторівка Ловищанська (100 осіб), села Кустичі (50 осіб), Ловища (20 осіб) [11]. Варто зазначити, що ще разючіші фальсифікації Семашків виявив краєзнавець із Володимира-Волинського Ярослав Царук. За його підрахунками, у Володимир-Волинському районі Семашки завищили кількість польських жертв на

1916 осіб, або у 4,1 раз, а кількість вбитих українців занизили на 1184 особи, або у 25 разів [10]. Але його дані, які він збирав десятиліттями, опитуючи очевидців та звіряючи їхні свідчення з наявними архівними даними, Гжегож Мотика відкидає. Бачте, на думку професора, «Царук у своїй книжці приписує полякам злочини, цілком очевидно скоєні німцями» [6]. Щоправда, жодного очевидного факту приписування Царуком німецьких злочинів полякам Мотика не називає.

Про українські жертви професор пише так: «Від рук поляків на Волині, ймовірно, загинули (не рахуючи убитих польською допоміжною поліцією (цікаво, що Семашки, а за ними і Мотика до жертв українських націоналістів зараховують поляків, убитих українською поліцією на німецькій службі – І. О.)) від 2 до 3 тисяч українців» [6]. Порівняно зі 115 особами, про які пишуть Семашки, це очевидний прогрес. Однак на підставі чого зробив таке припущення професор, невідомо. Упевнено можна сказати, що не на підставі українських джерел. Згідно з дослідженнями Івана Пущука, які майже збігаються з даними інших краєзнавців та дослідників, лише у Волинській області польська самооборона та підрозділи АК знищили понад 5300 українських селян, ще понад 3300 жертв на рахунок польських шуцманів [10]. Олександр Денищук на Рівненщині нарахував понад 2400 осіб, котрі загинули від рук польської самооборони та їхньої поліції на службі у німців. Але зазначає, що ці дані не точні. На його думку, вони можуть сягати десяти тисяч.

Отже, волинські події сімдесятирічної давнини засвідчують, що тут ішла жахлива українсько-польська війна з почерговою перевагою одних і інших сил, але аж ніяк не геноцид одного народу над іншим.

Гжегож Мотика на завершення презентації своєї книги у Львові заявив, що совість його чиста, він сказав свою правду. Зі сказаного вище випливає, що його правда часто-густо не має нічого спільного з нашою правдою. Відтак він сам підтвердив, що говорити про об'єктивність його дослідження не можна.

Список використаних джерел та літератури

1. Денищук О. Злочини польських шовіністів на Волині / О. Денищук. – Рівне : [б.в.], 2003. – С.264.
2. Кліменецький М. Генезис польської самооборони на Волині та у Східній Малопольщі під час Другої світової війни / М. Кліменецький //Україна–Польща: важкі питання. – Т.3. – Варшава : [б.в.], 1998. – С.71.
3. Ковальчук В. Скільки ж солдатів було в УПА? Секрети розкриває Клим Савур / В. Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4cf8d9765be88/>
4. Козицький А. Волинь: невдала спроба «остаточного розв'язання» наукової проблеми [Електронний ресурс] / А. Козицький. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/06/6/125541/>
5. Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла» / Г. Мотика. – К. : [б.в.], 2013.
6. Ольховський І. Кривава Волинь. Книга перша / І. Ольховський. – К. : [б.в.], 2008 ; Книга друга. – К. : [б.в.], 2011.
7. Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Ківерцівський район / І. Пушук. – Луцьк : [б.в.], 2008. – С. 245–250.
8. Сергійчук В. Трагедія Волині / В. Сергійчук. – К. : [б.в.], 2003. – С.17–20.
9. Федорчук Я. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років.

Волинська область. Підсумки / Я. Федорчук. – Луцьк : [б.в.], 2012. – С.31.

10. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. / Я. Царук. – Львів : [б.в.], 2003.

11. Siemashko W. i E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia w 1939–1945. – S. 347.

Ярослав Антонюк

(Київ)

«День мучеництва кресов'ян» як засіб маніпуляції польською історичною пам'яттю

Українсько-польські конфлікти мають давню та складну історію. Своїм корінням вони сягають часів, коли ці сусідні слов'янські народи ще не сформувалися. Утім саме трагічні події 1943 р. на Волині викликають нині у польському суспільстві найбільше збурення. Поступово вони стали засобом політичної боротьби та маніпуляцій історичною пам'яттю.

Спочатку термін «маніпулювання», або «маніпуляція» (фр. manipulation – жменя), вживався переважно у виробничій сфері або в медицині і тлумачився як поводження з об'єктами з певними намірами, цілями. Акцент робився на тому, що для таких дій потрібна спритність і вправність, тобто «маніпуляція» [12, 74].

Прикладом таких дій є «День мучеництва кресов'ян» (інколи вживається й більш ширший термін – «Кривава неділя»), гучне вшанування 70-річчя якого планується здійснити 11 липня цього року польськими кресовими організаціями.

Під цією символічною назвою маються на увазі події, які трапилися у липні 1943 р. на території кількох районів Волинської та Рівненської обл. У польській національній пам'яті ця травма набула форм ресентименту [фр. ressentiment – злопам'ятство, озлоблення, гіркий спогад, ворожість] – інтенсивного переживання і подальшого відтворення негативної емоційної у відповідь реакції на яку-небудь подію / об'єкт, постійне повернення до цієї емоції. Так, соціолог Дж. Александер вважає, що травма має місце тоді, коли члени соціальної спільності відчують, що вони піддалися дії страхітливої події, яка залишила незгладимий слід в їх колективній свідомості, назавжди залишаючись в їх пам'яті і впливаючи на майбутню ідентичність [38, 6–17].

Аналізуючи документи та історіографію українсько-польського конфлікту, можна стверджувати, що найбільш драматичні події розгорнулися 11–13 липня 1943 р. на Володимирщині та Горохівщині. Значна частина істориків вважає їх кульмінацією трагедії та доказом здійснення українцями геноциду поляків на Волині. У підтвердження цієї гіпотези найчастіше наводиться звіт генерала Коморовського про одночасний напад 11–12 липня 1943 р. підрозділів УПА на 60 польських сіл Володимирщини та Горохівщини [32, 60]. Частково ця інформація